

Юрчук О. О.
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри українського літературознавства
та компаративістики Житомирського державного
університету імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКЕ ОБРАМЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Література імперії стає місцем легітимізації експансії та маргіналізації колоніальних структур. У російській літературі ці процеси найчастіше оприявлюються при осмисленні імперської історії, що в кінцевій меті слугує консолідації російської нації. З огляду на це в радянсько-російській імперській літературі особливої уваги потребує роман О. Солженіцина «Август Четырнадцатого», в якому наявне авторське осмислення подій у Російській імперії до та під час Першої світової війни.

Роман О. Солженіцина, за слушною думкою Еви М. Томпсон, належить до передчасно «застарілих» / забутих: «Ігнорування в романі «Серпень чотирнадцатого» теми основних національних меншин у російській імперії може бути однією з причин того, чому він так швидко став «застарілим» [3, с. 237]. «Август Четырнадцатого», в основі якого лежить проімперська парадигма, з'явився на початку розпаду радянської імперії з-під пера її опозиціонера - дисидента О. Солженіцина. З одного боку, це може видатися дивним, з іншого - цілком логічним. Письменник, попри свою опозиційність до радянської системи, був адептом російської імперії. Маючи власний досвід тоталітаризму, він продовжував залишатися митцем із імперською свідомістю, тлумачачи радянську систему як зло, що має зникнути, однак не відкидаючи права Росії на колонізаторську політику. Факт ігнорування О. Солженіциним бажання національних меншин отримати незалежність ймовірно покликаний у період розпаду радянської системи (політичного утворення) стати консолідуючим первнем для російської нації.

«Август Четырнадцатого» містить базисний стержень - міфологізація перспективного для консолідації та переродження в російській історії явища і агіографія персони, яка є частиною цього явища. Такими явищем / персоною для

О. Солженіцина став Століпін і його спроби реформувати російській життєустрій

для творення нової Росії.

Історію про націоналіста та монархіста Століпіна письменник обрамлює українським тлом. І знову в цьому не бачимо несподіванки або нелогічності. У російських імперських уявленнях українська територія, історія, культура є знаковими, дозволяють створити російське національне обличчя як європейське, замаскувавши азійський контекст. Тому події, що потрапляють у поле мистецької міфологізації, розгортаються саме в Києві. У цьому не тільки історична правда, а й авторське / російське прагнення не просто вмонтувати український історичний контекст у російську історію, а зробити його російським, ретушувачи українське.

Образ Століпіна зустрічаємо лише в другій частині роману «Август Четырнадцатого». Створюючи гру «на двох», у якій одному властива роль ката (Багров), а другому - жертви (Століпін), автор окреслює реформи російського міністра. У центрі цих реформ - російський заможний мужик / селянин, що має стати фундаментом будівництва оновленої російської імперії. Однак у першій частині О. Солженіцин вдається до художньої ретроспекції: ще до введення у текст образу Століпіна, до викладу його основних ідей автор моделює образ століпінського мужика - архетипного в російській уяві українського хохла Захара Федоровича. Таким чином, століпінський російський мужик перетворюється на українського селянина / козака, якого в імперії наділено маркерами «хохол» та «російський мужик».

Образ хохла Захара Федоровича розкривається в контексті опозиції старшого й молодшого покоління українців / кубанців / хохлів у Російській імперії. Молодше покоління - діти Захара Григоровича - Ксенья та Роман. Вони носії «хохлацької» екзотичної фізіології, яка, за авторською версією, полягає в українській простоті та надмірному вітаїзмі: «Й опять близко, румяно-смуглое, слишком простоватое лицо - хохлушки, степнячки, «печенежки»... (...) ...ненормально здоровый вид, совсем нет бледности» [2, с. 39]. Однак, внутрішньо вони демонструють амбівалентність національного «я». З одного боку, діти Захара Федоровича усвідомлюють, що є частиною батькового «хохлацького» світу, з іншого - намагаються відкинути цей світ (небажання Ксеньї бути агрономом і допомагати батькові, сварки Романа з Томчаком), вважають себе російськими людьми: «А что нам Наполеон? Да мы, русские, уморились его лупить» [2, с. 78].

Моделюючи образ століпінського мужика - хохла, О. Солженіцин наділяє його атрибутикою, що є частиною російського коду сприйняття української тубільної екзотичності. Захар Федорович, його дружина Євдокія Григорівна не вписуються у тло власного заможного життя. Артикульована автором простота його героїв маскує здогад про їх нецивілізованість. Панський одяг, дорожя речі, що є атрибутами цивілізації, завдяки «простоті» їх власників перетворюються на елементи маскараду, де українське / хохлацьке намагається дорівнятися російському. Але розподіл ролей від того не змінюється і українське поруч із російським залишається на думці як нижче. Так, Євдокія Григорівна, одягаючи «кружевную шаль», не спроможна позбутися бажання прислужитися: «...не могла й за много лет привыкнуть - сидеть за столом барышей в кружевной шали, а все нужное подадут. Она рада была заметить упущенное и сама поднести, а в иные дни, отстранив поварих, сготовить в ведерной кастрюле малороссийский борщ» [2, с. 31].

Маскарадність підкреслюється і в образі Захара Федоровича. Змальовуючи

портрет архетипного / «картинного» хохла, О. Солженіцин поєднує в ньому український вітальний надмір (масштабність і різкість рис обличчя), простодушність: «...картинний этот хохол, с резкими чертами, мохнатыми бровями, крупным носом разляпистым, в маскарадном городском костюме с цепочкою часов на самом видном месте, - своей, однако, открытостью, юмором, но и патриархальным достоинством, а больше всего степным ветряным напором, от которого еле бумаги не срывались со стола и календарь сам переворачивался, - ошеломил...» [2, с. 45].

Позірна українська простодушність пов'язується з ще одною рисою українця - хитрістю. Захар Федорович зачаровує представницю російської інтелігенції Аглаїду Федосєєвну. «Зачарування» російського, що присутнє у сцені зустрічі степовика Захара та власниці пансіонату для дівчаток, базоване на ідеї, що Аглаїда «поддалась простодушню веселого хохла». О. Солженіцин будує діалог між Захаром Федоровичем і Аглаїдою Федосєєвною, використовуючи багаторазове повторення Аглаїдою причин неможливості проживання його дочки в її домі та незрозуміння цих причин Захаром: «Она вразумляла хохла, обясняла, почему нельзя, так не делают, ученица не может жить у начальницы на квартире... (...) ...ничего этот хохол не усваивал, съпал прибаутки да пытался ее растрогать...» [2, с. 47]. У цьому контексті українська хитрість стає частиною позацивілізаційного, коли українське неспроможне долучитися до російського, що стає причиною «зачарування» останнього через усвідомлену поступку нижчому, дикому, не здатному до цивілізаційних змін.

Хохлацьке в романі є одночасно й екзотикою, й частиною російської архаїки. Акцентуючи увагу на «хохлацькій» атрибутиці, О. Солженіцин не виводить її із загального російського контексту. Для нього Захар Федорович, його дружина - це не представники національних меншин, а російські селяни, які виховують своїх дітей «у Бозі», та вірні «русской старине» («В этой семье Ирина застала Ксенью застенчивой одиннадцатилетней девочкой и направляла до тринадцати, до отъезда в ростовскую гимназию. Та Ксенья была воспитана в Боге и не знала большего упоения, чем подражать невестке в постах, молитвенном стоянии, в преданности русской старине» [2, с. 41]. Отже, для автора роману не існує ніякої історичної української «іншості», як і загалом українського давнього світу. Його герої є архаїчними уламками російського минулого, на якому буде базуватися майбутнє Російської імперії. Однозначна месіанська роль Захара (та йому подібних) підкреслюється його словами: «Та я ж Россию кормлю». Так, О. Солженіцин вдається до подвійного перетворення, за яким столипінський мужик спочатку стає хохлом, а потім російським селянином.

Наступне українське обрамлення російського зустрічаємо в історії «протистояння» Багрова та Столипіна. У другій книзі роману «Август Четьрнадцатого» О. Солженіцин вдається до агіографії постаті російського міністра, залучаючи її в контекст українсько-єврейсько-російської амбівалентної ідентичності. Ця амбівалентність сконденсована в образі вбивці Столипіна - Багрова.

Історію життя героя письменник розпочинає словами: «Он родился в день, когда умер Пушкин», тим самим уводячи його в загальноросійський контекст. Однак вже з наступного речення дізнаємося, що народився Багров у Києві в єврейській родині. Розмитість національної ідентичності «я» Багрова підсилюється його думками: він, так само як і більшість представників російської молоді, мріє про революцію; бажає залишитися в Києві, щоб мітингувати на Хрещатику; гнівно реагує

10

а єврейський погром. Однак, у будь-якій версії національного Багров подається автором як ворог, що здатен «дурить» заради основної мети - вбити Столипіна, а отже сприяти руйнуванню Російської імперії. Багров «дурить» анархістів та революціонерів, ставши таємним співробітником «охранки», в свою чергу обдурює й її на аучи інформацію вибірково: «Можно было дурить: придавать вид агентурных введений некоторым результатам уже прошедших провалов. (...) ...но можно и пожертвовать кем-то из этой скотины, только грязнившей революционное знамя.» [1, с. Ю1]. Він хоче помститися за київських євреїв, однак не приймає Київ як батьківщину, а зараховує його до топосу «неуютной страны». Багров, долучаючись до російського життя, вирізняючи себе частиною російської молоді, російського революційного руху, ненавидить Столипінську проросійську реформу: «Он (Столипин - Ю.О.) слишком назойливо, открыто, вызывающе выставляет *русские* национальные интересы, *русское* представительство в Думе, *русское* государство. Он строит не всеобщее свободную страну, но - национальную монархию» [1, с. 104-105]. Російська імперська агіографія у романі також має українське обрамлення. О. Солженіцин наділяє російського міністра атрибутикою святого: він - білий, блискучий, яскравий. Вагомим для творення агіографічного образу Столипіна стає епізод його вбивства. Він приймає мученицьку смерть, не фокусує на процесі власного вмирання, а на символі бажаної «родини» - постаті царя, якого смертельно поранений Столипін благословляє хрестом.

Автор зображає ключову подію у житті російського міністрата всієї Російської імперії - царські свята в Києві: спорудження пам'ятників Олександрю Другому та княгині Ользі. О. Солженіцин, акцентувавши увагу на цих двох історичних персонах, створює російську історичність шляхом доручення до неї українського контексту - образ Ольги. Однак, в авторській / імперській історії цей контекст губиться, адже київська княгиня мислиться не як частина української давнини, а російської.

Письменник мовленням свого героя Столипіна неодноразово підкреслює значимість українського компонента для формування російського національного «я». Так, для російського міністра Київ - це колиська Росії, місце конденсації російських національних сил: «Это и давнее было его завещание, все близкие знали: похоронить там, *где его убьют*. И случилось, что убили - в колыбели всей России, где древний русский корень, - и именно тут за последние годы ярче всего держалось русское национальное чувство...» [1, с.272].

Артикулюючи основні положення реформ Столипіна, О. Солженіцин створює ефект ретроспективного дзеркала: основні зміни, пропонувані міністром, вже озвучив у першій частині роману хохол / «русский мужик» Захар Федорович. Обливої уваги заслуговує ідея про шкідливість для Росії війни з німцями. Погляд Захара на війну як негативне явище дублюється авторським коментарем: «У колонистов Томчак много чего перенял, и всегда это приносило ему бариш. Очень уж он уважал немцев - и войну против Германии считал бисовой дуростью...» [2, с. 71]. Цей коментар наштовкує на думку про ймовірну дзеркальність історичних постатей. Адже, з одного боку, Томчак своїм вибором німецьких колоністів як втелів близький до Петра I, з іншого - він є відображенням основних ідей реформ Столипіна. Таким чином, образ хохла Захара Федоровича забезпечує тяглясть традиції російської історії, коли Столипінські реформи аллозіно прочитуються в контексті

інших вагомих для Росії подій і постатей. Якщо Петро I став фундатором Російської імперії, то, за версією О. Солженіцина, Століпін був спроможний уберегти монархію та імперію на початку XX століття: «От этого столыпинского стояния мог начаться и начинался коронно-новый период в русской истории. Стало казаться вьявь, что 1905-06 не повторятся. (Близким сотрудникам говорил Столыпин: «Еще 10-15 лет, и революционеры уже ничего в России не возьмут!») Столыпин так верил в Россию, что возрождал в ней доверие к самой себе...» [1, с. 176].

Опозиційним до авторського погляду є розуміння Століпінських реформ Багровим, який вважав, що міністр «...неизгладимо меняет Россию - но не в европейском направлении, это видимость, он оздоравливает средневековый самодержавный хребет, чтоб ему стоять и стоять, - и никакое подлинное освободительное движение не сможет разлиться» [1, с. 104]. Помічаємо, що оцінка діяльності Століпіна Багровим співпадає з оцінкою самого О. Солженіцина. Відмінним є тільки ціннісний цензор: процес коренізації вирізняється автором як консолідуючий для російської нації.

Отже, О. Солженіцин створює власну версію російської історії, в якій український контекст отримує амбівалентне навантаження. Український світ стає знаковим для Російської імперії як свій, архаїчний, той, що зберігає російську «дикість», автентику: світ Томчаків, які годують Росію. Потрапивши в коло потрібної ідентичності - українсько-єврейсько-російської він перетворюється на ворожий простір, націлений на руйнування імперії (образ Багрова).

Література:

1. Солженицын А. И. Собрание сочинений в 30 томах. Т. 8. Красное колесо: Повествование в отмеренных строках в четырех Узлах. - Узел 1: Август Четырнадцатого. Книга 2 / А. И. Солженицын. - М.: Время, 2006. - 536 с.
2. Солженицын А. И. Собрание сочинений в 30 томах. Т. 7. Красное колесо: Повествование в отмеренных строках в четырех Узлах. - Узел 1: Август Четырнадцатого. Книга 1. / А. И. Солженицын. - М.: Время, 2006. - 432 с.
3. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон. - К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. - 368